Dominika Kovačević

Prawosławni Palestyńczycy – pomiędzy muzułmanami, Żydami i Grekami

Prawosławni Palestyńczycy w świadomości wielu mieszkańców Zachodu zdają się nie istnieć, a w literaturze polskojęzycznej ten temat jest rzadko poruszany, mimo jego wagi – wszak bliskowschodnie konflikty, których częścią jest sprawa palestyńska, mają wpływ na cały świat, a sama Palestyna zajmuje ważne miejsce w symbolice różnych Kościołów. Palestyńczyków często wiąże się z islamem¹ i konfliktem palestyńsko-izraelskim, przedstawianym nierzadko jako konflikt muzułmańsko-żydowski². Niektórzy identyfikują prawosławie w Palestynie z greckim klerem opiekującym się świętymi miejscami oraz kilkoma rosyjskimi wspólnotami. Chrześcijańskim imigrantom z Palestyny zdarza się usłyszeć pytanie: „To kiedy przekonwertowaliście?”. Muszą odpowiedzieć: „2000 lat temu”³. Chrześcijaństwo w Palestynie związane jest w dużej mierze z prawosławiem. Wśród świeckich wiernych tak w Palestynie, jak i Izraelu, dominują zarabizowani Aramejczycy oraz Arabowie. Mimo niedużej liczebności, angażują się oni w politykę, mają wkład w kulturę i literaturę palestyńską, w powszechny Kościół prawosławny. Celem artykułu jest przedstawienie sytuacji prawosławnych Palestyńczyków oraz refleksja nad tym, jak ona wpływa na sprawę palestyńską oraz kwestie cerkiewne. Ma on przybliżyć perspektywę samych zainteresowanych, stąd duża część źródeł to różnego rodzaju materiały publikowane przez prawosławnych Palestyńczyków; by jednak nie był on zupełnie jednostronny, wykorzystane zostały również teksty spoza tego środowiska. Artykuł został podzielony na pięć części: liczebność i rozmieszczenie prawosławnych Pa-

¹ D. Rosiak, Ziarno i krew. *Podróż śladami bliskowschodnich chrześcijan*, Wołowiec 2015, s. 361.

² *Faith under occupation. The Plight of Indigenous Christians in the Holy Land*, red. M. Nseir, M. Quintero, P. Nunu, N. Muaddi, Y. Daher [b.m.w.] 2012, s. 10.

³ M. Abdul Rahman, *The Invisible Influence of the Palestinian Christians*, <https://www.arabamerica.com/81739-2/> [dostęp: 4.07.2018].

lestyńczyków, ich tożsamość, organizacje i przywódcy, relacje z tytułowymi społecznościami oraz podsumowanie.

Liczebność i rozmieszczenie

Szacunki co do liczby Palestyńczyków jako takich są bardzo różne, nie inaczej jest też z określeniem liczby chrześcijan palestyńskich, a wśród nich prawosławnych. Dlatego też podane niżej liczby mają tylko zarysować pewien obraz. Przyczyną tego jest fakt, iż większość Palestyńczyków mieszka poza ojczyzną (część z nich już od ponad 100 lat) i niektórzy badacze włączają do grona Palestyńczyków osoby dosyć zasymilowane, ale mające pochodzenie palestyńskie, zaś inni nie. Dane zachodnie mówią, iż około 6,5% Palestyńczyków z całego świata to chrześcijanie, przy czym za takich uznaje się osoby, których językiem macierzystym jest arabski i zostały przynajmniej ochrzczone⁴. Natomiast sami palestyńscy chrześcijanie w swoich artykułach i materiałach promocyjnych nierzadko twierdzą, iż stanowią oni 20%, a nawet ponad 30% palestyńskiego narodu⁵. Liczba ta wydaje się zawierać zasymilowanych potomków chrześcijańskich emigrantów z Palestyny, którzy dalej uczęszczają do cerkwi prawosławnych (z tym że w jurysdykcji antiocheńskiej, ponieważ jerozolimską właściwie nie posiada parafii poza swoim terytorium kanonicznym)⁶, modlą się głównie po hiszpańsku czy angielsku, a arabski znają tylko w określonym stopniu, czasem działają w arabskich stowarzyszeniach kulturalnych i uczestniczą w pro-palestyńskich manifestacjach politycznych⁷. Wówczas taki procent nie wydaje się aż tak daleki od rzeczywistości, skoro w całej Ameryce Południowej może mieszkać nawet 100 tysięcy osób wywodzących się z Bayt Ġālā – miasteczka do lat 70. XX wieku zupełnie chrześcijańskiego, głównie prawosławnego⁸.

⁴ *Faith under occupation...*, op.cit., s. 11.

⁵ *We are Palestinians. We are Christians, too!*, <https://www.youtube.com/watch?v=ORq-toEGCMUA> [dostęp: 5.07.2018].

⁶ *El Patriarcado de Antioquia, Los Arabes y La Iglesia Ortodoxa en Chile*, <http://www.chileortodoxo.cl/arqui.html> [dostęp: 4.07.2018].

⁷ P. Molina, *Por qué Chile es el país con más palestinos fuera del mundo árabe e Israel*, https://www.bbc.com/mundo/noticias/2014/08/140813_chile_palestinos_comunidad_jp [dostęp: 4.07.2018].

⁸ D. Rosiak, op.cit., s. 366.

Na rodzimym terytorium palestyńscy chrześcijanie stanowią około 2,3% palestyńskiej populacji⁹ – jest to liczba szacunkowa, którą trudno dokładnie określić m.in. ze względu na polityczną grę wokół tego rodzaju danych. Należy tutaj wyróżnić trzy strefy zamieszkiwane przez Palestyńczyków: 1) Strefę Gazy gdzie mieszka około 2000 chrześcijan spośród blisko 1,7-milionowej populacji, a jedyna wspólnota to prawosławna parafia św. Porfirusza¹⁰; 2) Zachodni Brzeg Jordanu, gdzie stanowią oni około 2% populacji liczącej 2,3 miliona¹¹; oraz 3) państwo Izrael, gdzie stanowią od 8%¹² do 14%¹³ spośród 1,8 miliona Palestyńczyków tu żyjących. Ponad połowa Palestyńczyków wyznających Chrystusa to prawosławni – reszta jest podzielona na 14 różnych denominacji¹⁴.

Istnieją miejscowości, gdzie chrześcijanie, zwłaszcza prawosławni, stanowią większość. W źródłach podawany jest ogólny procent chrześcijan, przy czym zaznacza się, które wyznanie – zazwyczaj jest to prawosławie – stanowi większość. Dane są niestety sprzed 10 lat, więc mogą się różnić od stanu obecnego. Miejscowości związane z prawosławiem na Zachodnim Brzegu to: ‘Ābūd (ok. 60% z 2084 mieszkańców), ‘Ayn‘Arik (32% z 1567), Bayt Ġālā (ok. 61% z 11 758 mieszkańców), Bayt Laḥm tj. Betlejem (ok. 29% z ok. 29 tys.), Bayt Sāḥūr (ok. 66% z 12 367), Bīr Zayt (ok. 50% z 4529), Ġifnā (ok. 60% z 1716, przy czym połowa to katolicy), Niṣf Ġubayl (400 mieszkańców, procent nieznany), Rafīdiyya (ok. 60% z 1200), Rāmallāh (ok. 23% z 27 460), Aṭ-Ṭayba (ok. 90% z 1452), Az-Zabābida (ok. 70% z 3665)¹⁵. Należy tu zaznaczyć, iż zgodnie z prawem Autonomii Pa-

⁹ *Faith under occupation...*, op.cit., s. 11.

¹⁰ E. Greco, *Gaza's Christians And Their Struggle To Survive*, <http://www.eurasiareview.com/21072012-gazas-christians-and-their-struggle-to-survive-oped/> [dostęp: 6.07.2018]; Palestyńskie Centralne Biuro Statystyczne podaje liczbę 1,94 miliona, *Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS) and National Population Committee, The International Population Day 11/07/2017*, Ramallah, 2017, s. 1.

¹¹ *Faith under occupation...*, op.cit., s. 11; Palestyńskie Centralne Biuro Statystyczne podaje liczbę 3,1 miliona, *Palestinian Central Bureau...*, op.cit., s.1.

¹² E. Rekhes (red.), *Arab Christians in Israel*, s. 1, <http://iataskforce.org/sites/default/files/resource/resource-266.pdf> [dostęp: 5.07.2018].

¹³ Ibidem.

¹⁴ *Faith under occupation...*, op.cit., s. 11.

¹⁵ Ibidem, s. 89.

lestyńskiej, we wszystkich tych miejscach z wyjątkiem Niṣf Ġubayl i Rafī-diyya przewodniczący rady miejskiej musi być chrześcijaninem¹⁶.

Na terenie państwa Izrael miejscowości ze znaczącą liczbą prawosławnych Palestyńczyków to, według danych z 2014 roku: ʿĪlabūn (70% z 5000)¹⁷, Ḥayfā (13% z ok. 280 000), Iʿbilīn (ok. 44% z 13 000), Kafr Kanā (ok. 11% z 21 000), Kafr Yāsīf (ok. 56% z 8700), Ar-Rāma (ok. 51% z 7470), Ṭurʿān (ok. 25% z 13 500)¹⁸. Pominęto tu kilka miejsc zamieszkiwanych w większości przez chrześcijan, lub takich gdzie stanowią oni znaczną mniejszość (jak np. Nazaret), gdzie dominują katolicy obrządków rzymskiego i bizantyjskiego. W Jerozolimie chrześcijanie stanowią 3% populacji (lub mniej), przy czym są oni podzieleni na różne wyznania¹⁹.

Tożsamość

Tożsamość prawosławnego Palestyńczyka kształtują zasadniczo trzy czynniki. Po pierwsze, należy on do Patriarchatu Jerozolimskiego²⁰ – jednej z kilkunastu niezależnych Cerkwi prawosławnych, której terytorium kanoniczne to Ziemia Święta, a zatem obecnie: Palestyna, Izrael i Jordania²¹. Stąd czynnik ten określa zarówno terytorium jak i wyznanie oraz pewne aspekty kulturowe.

Drugi czynnik kształtujący tożsamość prawosławnego Palestyńczyka to arabskość²². Składa się ona z kilku elementów. Po pierwsze, używanie języka arabskiego zarówno na nabożeństwach, jak i w życiu codziennym czy na stronach internetowych. Istnieje również szereg ludowych powiedzeń palestyńskich związanych z prawosławnymi świętami²³. Część prawosławnych Palestyńczyków również nosi typowo arabskie imiona, a nie chrześcijańskie

¹⁶ Ibidem, s. 97.

¹⁷ <http://www.eilaboun.com/> [dostęp: 4.07.2018].

¹⁸ *Arab Christians in Israel*, op.cit., s. 2.

¹⁹ *Faith under occupation...*, op.cit., s. 89.

²⁰ I. Al-Ġarwī, *Tārīḥ al-qadiyya al-urīduksiyya fī Falasṭīn*, <https://almoutran.com/2011/04/1247> [dostęp: 4.07.2018].

²¹ Ibidem.

²² I. Al-Ġarwī, op.cit.

²³ M. Fuʿād Abū Zar, *Al-ʿAqāʿid an-naṣrāniyya al-muḥkiyya fī ʾāl-amīāl aš-šaʿabiyya al-filasṭīniyya*, „At-Tārīḥ aš-ṣafawī al-wāqīʿ wa-āṭ-ṭmūḥ”, Ġaza, 2006, s. 817–835.

w arabskiej wymowie (np. Ġurġ – Jerzy), przykładem może tu być wielki działacz sprawy palestyńskiej i arabskiej, poeta Ḥalīl as-Sakākīnī²⁴. Po drugie, samoidentyfikacja z arabskim społeczeństwem, co jest widoczne w takich określeniach jak „muġtama‘atunā al-‘arabiyya” („nasza społeczność arabska”) czy „al-masiḥī al-‘arabī” („chrześcijanin arabski”)²⁵. Palestyńczycy są dumni z faktu bycia Arabami i podkreślają arabskie pochodzenie np. niektórych patriarchów Jerozolimy czy świętych²⁶. Po trzecie, w nazwach palestyńskich prawosławnych organizacji zazwyczaj występuje przymiotnik „arabski”, np. *Maġmū‘at Kišāfat Nādī al-Ittiḥād al-Urṭūduksi al-‘Arabī bi-āl-Quds* („Grupa Harcerska Klubu Prawosławnej Unii Arabskiej w Jerozolimie”)²⁷. Po czwarte, część prawosławnych Palestyńczyków – zarówno młodych, jak i starszych – na specjalne okazje zakłada tradycyjne stroje ludowe, które są równocześnie symbolami palestyńskości. U kobiet jest to charakterystyczna suknia do ziemi z długimi rękawami, czarna lub biała, z czerwonymi zdobieniami – na jej wierzch, na piersi, zakłada się złoty krzyżyk.

Fot. 1. Palestynka w stroju ludowym zapala świeczkę wotywną w cerkwi

Źródło: <https://www.facebook.com/PalestinianChristians/photos/a.153128301382830.28813.153125724716421/218291411533185/?type=3&theater> [dostęp: 4.07.2018].

²⁴ U. Dawūd Ya‘qūb, *Ḥalīl as-Sakākīnī (1878–1953)*, <http://alqudsłana.com/index.php?action=article&id=2761> [dostęp: 4.07.2018].

²⁵ ‘A. Ḥannā, *Māḍā ba’d tahdīd Dā’iṣ li-l-masiḥiyyīn al-filiṣṭīniyyīn?*, <http://www.al-mayadeen.net/episodes/743803/> [dostęp: 20.07.2018].

²⁶ I. Al-Ġarwī, op.cit.

²⁷ *The Arab Orthodox Union Club Scout Group – Jerusalem*, <https://www.facebook.com/pg/The-Arab-Orthodox-Union-Club-Scout-Group-Jerusalem-1410108395904850> [dostęp: 4.07.2018].

Natomiast u mężczyzn najbardziej rzuca się w oczy chusta na głowę z czarnym kółkiem zwanym *'iqāl*, w poszczególnych krajach arabskich różniącą się wyglądem, w wersji palestyńskiej jest ona w biało-czarną kratę.

Fot. 2 i 3. Niedziela Palmowa w Jerozolimie oraz powitanie Świętego Ognia w Wielką Sobotę, Rāmāllah

Źródło: <https://www.facebook.com/CUFP12/photos/a.160251390661132.34215.159044324115172/160251797327758/?type=3&theater> [dostęp: 4.07.2018].

Źródło: R. Shehadeh, *Holy Fire Saturday – Ramallah 2012*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=413726965322961 [dostęp: 19.07.2018].

Jest to na tyle ważny symbol narodowy, iż w niektórych przypadkach nawet na pogrzeb prawosławni Palestyńczycy – w tym kobiety – którzy zginęli z rąk Izraela, mają zakładaną na głowę ową chustę.

Fot. 4. pogrzeb mieszkanki Bayt Ġālā o imieniu Rāniya Hārūfa-Murra

Źródło: <https://www.facebook.com/PalestinianChristians/photos/a.650976881597967.1073741827.153125724716421/702010339827954/?type=3&theater> [dostęp: 5.07.2018].

Izrael wydaje się dostrzegać tę silną arabską tożsamość wśród palestyńskich – nie tylko prawosławnych – chrześcijan, która może pomagać ich jednoczeniu się z muzułmanami w walce narodowowyzwoleńczej, czy to politycznej czy zbrojnej. Być może w celu rozbicia tej jedności we wrześniu 2014 roku dano chrześcijanom – niezależnie od wyznania – mieszkającym na terenie Izraela możliwość rejestracji narodowości jako „aramejska”²⁸. Jednak bardzo niewielu na to przystało, zaś chrześcijanie palestyńscy traktują takie osoby jako zdrajców i marionetki w rękach Izraela²⁹.

Trzeci składnik tożsamości prawosławnego Palestyńczyka to przynależność do palestyńskiego narodu. Wydaje się, że przez brak własnego, w pełni niezależnego państwa, palestyńska tożsamość narodowa jest szczególnie silna bez względu na afiliację religijną. Jak to ujął prawosławny pisarz, pochodzący z Libanu Ilyās Hūrī, „prawda jest taka, że ci, którzy okupowali Palestynę, pozwolili nam odkryć kraj, który właśnie traciliśmy”³⁰. Ważnym przykładem jest zaangażowanie polityczne i udział w anty-izraelskich manifestacjach³¹. Istotną rolę pełni w tej materii palestyńska

²⁸ D. Rosiak, op.cit., s. 371–372.

²⁹ Ibidem, s. 375.

³⁰ Ibidem, s. 373.

³¹ *Palestinian Christians rally for free & independent Palestine*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=281460591882933 [dostęp: 4.07.2018]; D. Rosiak, op.cit., s. 367–368.

flaga: noszona w różnych marszach, procesjach świątecznych, używana w grafikach internetowych, często w połączeniu z motywami chrześcijańskimi:

Fot. 5. Flaga palestyńska i jeden z wariantów krzyża prawosławnego

Źródło: *Palestinian Christians rally for free & independent Palestine*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=281460591882933 [dostęp: 4.07.2018].

Na anty-izraelskich manifestacjach duchowni lub świeccy czasem noszą też ikony i śpiewają cerkiewne hymny³². Obok flagi często widać wspomniane wyżej stroje ludowe, które są ważnym elementem „palestyńskości”³³. Kolejnym przejawem silnego poczucia związku z narodem palestyńskim jest przywiązanie do ziemi i rodzinnej miejscowości – nawet pośród kolejnych pokoleń emigrantów³⁴.

Organizacje i przywódcy

Podstawową organizacją prawosławnych Palestyńczyków jest Patriarchat Jerozolimy. Jest on jedną z Cerkwi autokefalicznych – mają one ze sobą łączność sakramentalną przy jednoczesnej niezależności w zakresie zarządzania, pewnych tradycji liturgicznych oraz stosowania własnego języka w nabożeństwach czy kazaniach. Jednak z racji tego, iż owa Cerkiew

³² *Palestinian Christians protest controversial barrier in the WB*, <https://www.youtube.com/watch?v=QKTEMNFNcyk> [dostęp: 4.07.2018].

³³ H. Karaman Munayyer, *Embroidery as a Source of Palestinian Identity*, <https://bethlehemmuseum.com/embroidery-as-a-source-of-palestinian-identity/> [dostęp: 1.07.2018].

³⁴ P. Molina, op.cit.

sprawuje pieczę nad miejscami świętymi, członkami stanu mniszego i kleru zawsze byli przybysze z różnych krajów, a szeregi wiernych regularnie zasilają rzesze pielgrzymów; nigdy nie stanowiła ona takiej ostoji etnosu jak np. Cerkiew gruzińska. Widać to choćby w tym, iż obecnym – od 2005 roku – zwierzchnikiem tej Cerkwi jest patriarcha Teofil III (Giannopoulos) urodzony w Grecji³⁵. Nabożeństwa sprawowane są w językach arabskim oraz greckim, również kazania wygłaszane są w tych językach; jednak należy tu zaznaczyć, iż hierarchia grecka naciska na grekę jako język liturgiczny³⁶. Strona patriarchatu działa w językach: greckim, arabskim, angielskim, rosyjskim i rumuńskim³⁷. Natomiast w języku arabskim wydawany jest miesięcznik *Nūr al-Masīh* („Światło Chrystusa”). Nie przedstawia on aktualności, lecz kazania i pouczenia patriarchy oraz dawnych i współczesnych teologów prawosławnych z różnych krajów na rozmaite tematy. Co tydzień wydawany jest również biuletyn. Zarówno magazyn jak i biuletyn mają formę papierową i elektroniczną i są bezpłatne³⁸.

Struktura tej Cerkwi jest nietypowa na tle innych, ma ona dwa główne organy. Pierwszy z nich to tzw. Święty Sobór, który składa się nie tylko z biskupów, lecz również archimandrytów, tzn. mnichów-kapłanów o wyższej randze³⁹. Drugim organem – unikatowym dla Cerkwi jerozolimskiej – jest Bractwo Świętego Grobu, którego członkami są wszyscy mnisi oraz niezgonaci duchowni należący do Patriarchatu Jerozolimskiego; na dzień dzisiejszy jest to 113 osób⁴⁰. Ten dwupodział władzy jest niekorzystny dla miejscowych wiernych, ponieważ do Bractwa należą tylko celibatariusze, a takich jest bardzo mało wśród miejscowej ludności z racji obostrzeń ze strony Greków. Arabowie żądają obniżenia rangi tej instytucji, gdyż uznają ją za niezgodną z tradycją prawosławną, w której organem zarządzającym powinien być episkopat, w niektórych sytuacjach w zgromadzeniach łą-

³⁵ *As-Sira ad-dātiya li-Šāhib al-Gibṭa baṭriyark al-madīna al-muqaddasa wa-sā'ir Filasṭīn kīriyūs kīriyūs Tiyūfīlūs at-tāliṭ*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

³⁶ *Al-Luga at-ṭaqisiyya*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

³⁷ <http://jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

³⁸ <http://lightchrist.org/bulletins.html> [dostęp: 6.07.2018].

³⁹ *Al-Mağma' al-Muqaddas*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

⁴⁰ *Aḥawīyyat al-Qabr al-Muqaddas*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

czonych z delegacjami świeckich⁴¹. Kolejną niespotykaną cechą Cerkwi jerozolimskiej jest brak podziału na diecezje: biskupi są tytularni, a przez to są wikariuszami patriarchy⁴². Taki stan oprostowują Arabowie – zarówno Palestyńczycy, jak i Jordańczycy – gdyż jest on właściwie sprzeczny z teologią prawosławną⁴³, według której głową Cerkwi jest Chrystus, zaś wierni budują Jego Ciało-Cerkiew jako pozostałe członki, będąc w jedności wiary i sakramentów, na straży których stoi lokalny biskup będący zwierzchnikiem diecezji. Biskup tytularny, inaczej zwany pomocniczym, wspomaga tylko diecezjalnego; jeśli takowym jest w zasadzie tylko patriarcha, utrudnia to kontakt wiernych ze swoim biskupem i prośby o błogosławieństwo na różne inicjatywy, co jest charakterystyczne dla prawosławia, a paradoksalnie, nieobecne w jego mateczniku. Arabowie nie mają wątpliwości, iż ma to na celu ograniczenie ich działalności – bez błogosławieństwa biskupa niemożliwe są różne decyzje – personalne, edukacyjne, liturgiczne. Mogą się oni zwrócić do patriarchy, jednakże ten, jako zwierzchnik całego Kościoła lokalnego, ma wiele obowiązków, poza tym nie zna tak dobrze realiów i wiernych z danej okolicy, jakby to było w przypadku biskupa diecezjalnego⁴⁴. W ramach Patriarchatu Jerozolimy działa również osiem parafii rosyjskich oraz jedna rumuńska⁴⁵.

Ważnymi dla prawosławnych Palestyńczyków są grupy prawosławnych skautów, które działają w miastach i miejscowościach, gdzie jest dużo wiernych. Skupiają one przede wszystkim dzieci, młodzież oraz osoby w wieku studenckim obydwu płci. Każda z tych grup harcerskich ma swój herb i własny krój mundurów, a nawet pieśni⁴⁶. Organizują oni różne obozy, kiermasze, a także odpowiadają za oprawę rozmaitych uroczystości cerkiewnych – co w kontekście pielgrzymów do Ziemi Świętej jest bardzo istotne. Istnieją również prawosławne arabskie kluby sportowe, jak

⁴¹ *Statement of the Arab Orthodox Clergy of Jerusalem on Reforming the Patriarchate*, <https://araborthodoxy.blogspot.com/2014/07/statement-of-arab-orthodox-clergy-of.html> [dostęp: 6.07.2018].

⁴² *Maṭrāniyyāt al-muqaddasa*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

⁴³ *Statement of the Arab Orthodox Clergy...*, op.cit.

⁴⁴ Ibidem.

⁴⁵ *Aṭ-Tawā'if an-nāṭiqa bi-āl-luḡa ar-rūsīyya*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/> [dostęp: 6.07.2018].

⁴⁶ *Kiṣāfat ar-rūm ša'la aṣrār – Al-Maḡmū'a al-Kašīfa al-Urtūduksiyya al-'Arabiyya al-BaytGāliyya*, <https://www.youtube.com/watch?v=zbfag6Gor2M> [dostęp: 8.07.2018].

np. *An-Nādī al-Urtūduksī al-‘Arabī ar-Riyādī – Bayt Ġālā* („Prawosławny Arabski Klub Sportowy – Bayt Ġālā”) ⁴⁷, a także organizacje kobiece, np. jerozolimska *Ġam‘iyyat Hāmīlāt at-Tīb al-Urtūduksiyya* („Prawosławne Stowarzyszenie Niosących Wonności”) ⁴⁸, która nazwą nawiązuje do tzw. *mironosic* – kobiet, które wykazały się umiłowaniem Chrystusa i większą odwagą od mężczyzn-apostołów, idąc do grobu, by namaścić ciało swego Pana. W prawosławiu stawia się je za wzór dla kobiet. Nie brakuje również prawosławnych palestyńskich organizacji charytatywnych, jak np. w Jafie ⁴⁹. Choć wszystkie wymienione wyżej organizacje mają tożsamość denominacyjną, to ich członkami są osoby różnych religii i wyznań.

Jeśli chodzi o duchowych przywódców prawosławnych Palestyńczyków, są to arcybiskup Sebasty Teodozjusz (‘Aṭā ʿAllāh Ḥannā) – mocno zaangażowany politycznie i medialnie, a do maja 2018 roku jedyny Arab wśród hierarchii Patriarchatu Jerozolimy – oraz archimandryta Melecjusz (Baṣal) z Hajfy, który również walczy w imię sprawy arabsko-palestyńskiej zarówno w Cerkwi jak i poza nią ⁵⁰. Specyficzną postacią jest ks. Ġibrā’īl Naddāf, duchowny Patriarchatu Jerozolimy niosący posługę w Nazarecie, który opowiada się nie za tożsamością arabską, lecz aramejską ⁵¹ oraz za wspieraniem państwa Izrael ⁵², a także nawołuje do służby prawosławnych Palestyńczyków w wojsku izraelskim ⁵³. Nawet wywiadów udziela zarówno w języku arabskim jak i hebrajskim ⁵⁴. Jest on w dobrych relacjach z grecką hierarchią patriarchatu ⁵⁵. Tę działalność krytykują pozostali prawosław-

⁴⁷ *An-Nādī al-Urtūduksī al-‘Arabī ar-Riyādī – Bayt Ġālā*, <https://www.facebook.com/orthodoxbj.club/> [dostęp: 8.07.2018].

⁴⁸ *Ġam‘iyyat Hāmīlāt at-Tīb al-Urtūduksiyya*, <https://www.facebook.com/> [dostęp: 8.07.2018].

⁴⁹ *Al-Ġam‘iyya al-Hayriyya al-Urtūduksiyya fī Yāfā*, <https://www.facebook.com/> [dostęp: 8.07.2018].

⁵⁰ *Aġrās al-mašriq 01-06-2014*, <https://www.youtube.com/watch?v=L0ewZBQZhtI> [dostęp: 8.07.2018].

⁵¹ I. Hūrī, *Al-Lu‘ba al-‘āramiyya*, <http://www.alquds.co.uk/?p=225040> [dostęp: 9.07.2018].

⁵² *Father Gabriel Naddaf: Why All Christians Must Support Israel*, <https://www.youtube.com/watch?v=GkLeCmTPLtM> [dostęp: 9.07.2018].

⁵³ *Holy Land: The Arab Christian revolt against the Orthodox Patriarch*, <http://www.la-stampa.it/2014/07/30/vaticaninsider/holy-land-the-arab-christian-revolt-against-the-orthodox-patriarch-PzKyGnAe25VF3cqFIwI0xN/pagina.html> [dostęp: 9.07.2018].

⁵⁴ *Father Gabriel Naddaf...*, op.cit.

⁵⁵ R. al-Jabary, *The Orthodox of Jordan and Palestine... Prisoners of the Balance of Power*,

ni Palestyńczycy⁵⁶, przypominając, iż większość ich rodów wywodzi się z arabskich chrześcijańskich plemion z Hauranu (północno-zachodnia Jordania)⁵⁷; ojca Naddāfa nazywają „wstydem dla Cerkwi i Palestyny”⁵⁸.

Osobną kwestią są organizacje polityczne i ich przywódcy. Najbardziej znanym jest zmarły w 2008 roku Ğürġ Ḥabbaš, założyciel Ludowego Frontu Wyzwolenia Palestyny (arab. *Al-Ġabha aš-Ša'biyya li-tahrīr Filastīn*), któremu przewodniczył do 2000 roku. Był zwolennikiem ideologii panarabizmu oraz zbrojnej walki z Izraelem⁵⁹. Inną ważną postacią był zmarły w 2012 roku po długiej chorobie Ḥussām aṭ-Ṭawīl. Będąc z zawodu prawnikiem, w 2006 roku został wybrany do Rady Legislacyjnej Autonomii Palestyńskiej, która pełni rolę palestyńskiego parlamentu, jako kandydat niezależny choć z poparciem Hamasu; działał na rzecz pojednania tej frakcji oraz Fatahu⁶⁰. Był również działaczem cerkiewnym⁶¹. Jego pogrzeb w cerkwi św. Porfiriusza w Gazie zgromadził liderów palestyńskiej polityki, na czele z Isma'ilem Haniyyą⁶².

Relacje z muzułmanami

Wszystkich Palestyńczyków, niezależnie od przekonań religijnych, łączy wspólna sprawa w postaci walki o własne państwo i posiadanie wspólnego wroga: Izraela. Oczywiście, różne są frakcje polityczne oraz wizje, jak sobie tę wolność wywalczyć, jednak wydaje się, że niezależnie od tego, podkreśla się braterstwo chrześcijańskich Palestyńczyków i ich muzułmańskich rodaków. Łączy ich również silna tożsamość arabska. Obchody niektórych

<https://araborthodoxy.blogspot.com/2014/10/as-safir-on-plight-of-orthodox-in.html> [dostęp: 9.07.2018].

⁵⁶ Archimandrite Christophoros to al-Safir: *Our Goal is to Set the Church's Path Aright*, <https://araborthodoxy.blogspot.com/2014/12/al-safir-interviews-archimandrite.html> [dostęp: 9.07.2018].

⁵⁷ I. Ḥūrī, op.cit.

⁵⁸ Ibidem.

⁵⁹ *Dr. George Habash 1925–2008*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=356205864408405 [dostęp: 10.07.2018].

⁶⁰ *Haniyeh lauds Christian MP at Gaza funeral*, <http://www.maannnews.com/Content.aspx?id=533094> [dostęp: 10.07.2018].

⁶¹ Ibidem.

⁶² Ibidem.

chrześcijańskich świąt są publiczne i huczne. Przykładem służy prawosławna Wielka Sobota, kiedy – według Cerkwi w sposób cudowny – w Bazylice Zmartwychwstania Pańskiego schodzi tzw. „Święty Ogień”, który jest rozwożony potem po prawosławnych parafiach w całej Palestynie i nie tylko, a na powitanie go w różnych miejscach, jak np. Rāmāllah, na ulice wychodzą przedstawiciele elity muzułmańskiej i zwykli obywatele⁶³.

Owe ciepłe relacje zauważalne są również w powszechnym szacunku dla Ġūrġa Ḥabbaša czy wspieraniu przez Hamas Ḥussāma at-Ṭawila. Także palestyński kler prawosławny ma dobre relacje z muzułmańskimi duchownymi palestyńskimi⁶⁴ i mówi „iḥwatunā al-muslimūn”, czyli „bracia nasi muzułmanie”⁶⁵. Jednakże pewien zgrzyt w tych relacjach nastąpił w 2015 roku, kiedy do chrześcijan zaczęły docierać groźby ze strony Dā’iš, iż mają oni opuścić Jerozolimę, zanim nastąpi ‘Īd al-Fiṭr, a część ich rodaków wyznających islam popiera te działania⁶⁶. Lecz abp Teodozjusz (ʿAṭā ʾĀllāh Ḥannā) uznał to za spisek zewnętrzny, mający na celu zniszczenie jedności palestyńskiego narodu i stwierdził, że żaden Palestyńczyk-muzułmanin nie jest wrogiem Palestyńczyka-chrześcijanina⁶⁷.

Pewna rysa pojawiła się już wcześniej, w lecie 2012 roku, kiedy to w Strefie Gazy – przeludnionym, niedużym obszarze, zdominowanym liczebnie i politycznie przez muzułmanów – doszło do co najmniej kilku porwań chrześcijan prawosławnych przez muzułmanów oraz konwersji na islam w wątpliwych okolicznościach⁶⁸. Lokalny biskup prawosławny Aleksy stwierdził, iż część z tych konwertytów otumaniono środkami odurzającymi⁶⁹. Wówczas przed cerkwią św. Porfiriusza zebrała się grupa protestująca przeciwko coraz częstszym nagabywaniom chrześcijan przez muzułmanów na przyjęcie ich wiary. Wówczas także po raz pierwszy od dłuższego czasu prawosławni Palestyńczycy przyznali, iż w rzeczywistości ich relacje z muzułmanami nie zawsze odpowiadają pozytywnemu ob-

⁶³ R. Shehadeh, op.cit.

⁶⁴ ʿA. Ḥannā, op.cit.

⁶⁵ Ibidem.

⁶⁶ Ibidem.

⁶⁷ Ibidem.

⁶⁸ *Gaza Christians Fear the End of Their Tiny Community*, <https://www.haaretz.com/gaza-christians-fear-for-their-kind-1.5271045> [dostęp: 13.07.2018].

⁶⁹ Ibidem.

razowi kreowanemu na potrzeby światowej opinii publicznej, jednak ze względu na „wspólną sprawę” jest to temat tabu⁷⁰.

Relacje z Żydami

Stosunki prawosławnych Palestyńczyków z Żydami można określić jako złe. Nie różnią się one od relacji muzułmańsko-żydowskich, w ramach działań Izraela giną również prawosławni, potem z honorami żegnani w cerkwi. Przykładem może być Ramzi Šahin, który został zamordowany w 2012 roku przez izraelskich żołnierzy lub też – zdaniem Palestyńczyków – przez „syjonistycznych bojówkarzy”, i nazwany *šahīdem*, czyli „męczennikiem”⁷¹ (określenie to stosują zarówno muzułmanie jak i arabscy chrześcijanie). Prawosławni cierpieli również w 2014 roku, kiedy Izrael bombardował Strefę Gazy – ginęli razem z muzułmanami, ostrzelano również cmentarz prawosławny, zaś cerkiew zorganizowała przytułek dla dzieci⁷². Wówczas zarówno duchowi przywódcy prawosławnych Palestyńczyków, jak i świeccy działacze cerkiewni, jak np. Maria Hūrī, apelowali na łamach światowych mediów o interwencję i pomoc⁷³, na którą odpowiedziało reaktywowane pewien czas temu rosyjskie Imperatorskie Prawosławne Towarzystwo Palestyńskie⁷⁴.

Prawosławnym Palestyńczykom władze izraelskie utrudniają również praktyki religijne poprzez niewydawanie przepustek – lub wydawanie ich tylko niektórym członkom rodziny – które pozwalałyby dotrzeć do cerkwi i/lub krewnych na różne święta⁷⁵, policyjne blokady, ćwiczenia wojskowe lub nawet pobicia duchownych w trakcie świąt prawosławnych⁷⁶. Innym

⁷⁰ Ibidem.

⁷¹ *Ramzi Shahin, the Christian martyr*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=487340857961571 [dostęp: 18.07.2018].

⁷² M. Hūrī, *A Plea for Peace in Gaza from an Orthodox Christian in Palestine*, <http://www.pravmir.com/plea-peace-gaza-orthodox-christian-palestine/#ixzz39Fa5G9H5> [dostęp: 18.07.2018].

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ N. Mihailova, *Imperial Orthodox Palestinian Society raising funds for humanitarian aid for Gaza*, <http://www.pravmir.com/imperial-orthodox-palestinian-society-raising-funds-humanitarian-aid-gaza/#ixzz3AMMOWedW> [dostęp: 18.07.2018].

⁷⁵ L. Odgaard, *Palestinian Christians Face*, <http://theorthodoxchurch.info/blog/news/palestinian-christians-face/> [dostęp: 18.07.2018].

⁷⁶ *Faith under occupation...*, op.cit., s. 93–96.

przykładem jest działalność fundamentalistycznej organizacji żydowskiej na terenie Izraela „Price Tag”, która maluje graffiti w języku hebrajskim o treści np. „Śmierć chrześcijanom, śmierć Arabom” na świątyniach różnych wyznań, blokuje kaplice urządzając własne modły, niszczy nagrobki itp.⁷⁷

Prawosławni duchowni mają negatywny stosunek do państwa Izrael, zalecają wiernym, by nie służyli w armii okupanta, zaś abp Teodozjusz mówi o „rasistowskim spisku” Izraela i jego sprzymierzeńców mającym na celu „opróżnienie Ziemi Świętej z chrześcijan i wszystkich Palestyńczyków”⁷⁸.

Relacje z Grekami

Patriarchat Jerozolimski był zarządzany przez większość semicką – głównie Arabów – do 1534 roku. Wówczas wskutek porozumień z Imperium Osmańskim, do którego należały te ziemie, hierarchię i różne instytucje tej Cerkwi zdominowali Grecy⁷⁹. Prawosławni Palestyńczycy i Jordańczycy na przestrzeni całego XX wieku próbowali przywrócić sobie choć część wpływów, poprzez organizację Arabskich Konferencji Prawosławnych (arab. *Al-Mu'tamar al-'Arabī al-Urtūduksī*). Ostatnia, piąta, odbyła się w 1992 roku w Ammanie, jednak postanowienia żadnej z nich nie zostały wprowadzone w życie⁸⁰. Arabowie czują się marginalizowani we własnej Cerkwi – co jest sprzeczne z pojęciem autokefalii – zasadniczo z pięciu powodów.

Po pierwsze, wśród hierarchów do niedawna był tylko jeden Arab – wspomniany abp Teodozjusz. Arabscy wierni, również w ostatnich latach, organizowali liczne manifestacje (głównie w Jordanii)⁸¹, co przyniosło pewną zmianę w maju 2018 roku, kiedy na biskupa wybrano drugiego Araba, z pochodzenia Palestyńczyka, dotychczasowego igumena (prze-

⁷⁷ J. Heller, „Price tag” graffiti daubed on Jerusalem monastery, <https://www.reuters.com/article/us-israel-monastery/price-tag-graffiti-daubed-on-jerusalem-monastery-idUSTRE8160HU20120207> [dostęp: 18.07.2018].

⁷⁸ A. Ḥannā, op.cit.

⁷⁹ R. al-Jabary, op.cit.

⁸⁰ I. Al-Garwī, op.cit.

⁸¹ *Statement of the Arab Orthodox Clergy...*, op.cit.

łożonego) monasteru w Dibbīn: Krzysztofa (Ḥannā ‘Aṭā ‘Allāh)⁸². Został on tytularnym arcybiskupem Kyriakoupolis i rezyduje w Jordanii⁸³. Jest to o tyle istotny krok, iż wcześniej z powodu pro-arabskiej działalności o. Krzysztof miał duże problemy ze strony Greków z patriarchatu⁸⁴. Co więcej, na drugiego nowego biskupa w tym samym czasie wybrano o. Arystobula – Greka znającego arabski i prowadzącego z oddaniem działalność duszpasterską pośród miejscowej ludności⁸⁵.

Po drugie, do Palestyny – w dużo większym stopniu niż do Jordanii – sprowadzani są kapłani z Grecji, którzy nie znają arabskiego, przez co wierni mają trudności z opieką duchową, a nawet spowiedzią⁸⁶. Bywa, iż owi księża przeszkadzają w sprawowaniu sakramentów przez antiocheńskich współbraci, którzy w pielgrzymkach przyjeżdżają do Ziemi Świętej z potomkami prawosławnych imigrantów z Palestyny⁸⁷.

Po trzecie, prowadzone są tylko nieliczne prawosławne szkoły z arabskim jako głównym językiem wykładowym⁸⁸, zaś w opisie czołowej placówki edukacyjnej Patriarchatu Jerozolimy – Szkoły Syjonu – można przeczytać, iż „Szkoła wita wszystkich (...) z Ziemi Świętej, Grecji, Cypru i innych greckich ekspatriantów”⁸⁹.

Po czwarte, wnioski Arabów o bycie mnichem czy mniszką są zazwyczaj odrzucane⁹⁰ – a to spośród mnichów, a nie żonatych kapłanów, wybiera się nowych biskupów. Ponadto monastery to miejsca pielgrzymkowe,

⁸² *Episcopal ordination of archbishop-elect Christophoros of Kyriakoupolis*, <http://en.jerusalem-patriarchate.info/blog/2018/05/19/episcopal-ordination-of-archbishop-elect-christophoros-of-kyriakoupolis/> [dostęp: 21.07.2018].

⁸³ Ibidem.

⁸⁴ R. al-Jabary, op.cit.

⁸⁵ *The ordination to archbishop of archbishop-elect Aristovoulos of Madaba*, <http://en.jerusalem-patriarchate.info/blog/2018/05/20/the-ordination-to-archbishop-of-archbishop-elect-aristovoulos-of-madaba/> [dostęp: 21.07.2018].

⁸⁶ *Statement of the Arab Orthodox Clergy...*, op.cit.

⁸⁷ <https://www.facebook.com/groups/1402143939835205/permalink/1622691084447155/> [dostęp: 22.07.2018].

⁸⁸ *Statement of the Arab Orthodox Clergy...*, op.cit.

⁸⁹ *Al-Madrasa al-Baṭriyarkiyya Ṣihyawn*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>, [dostęp: 22.07.2018]; *The Patriarchal School of Sion*, <http://en.jerusalem-patriarchate.info/patriarchate-2/the-patriarchal-school-of-sion/> [dostęp: 22.07.2018].

⁹⁰ *Aḡrās al-maṣriq – arṣmandrit Ḥristūfūrus‘Aṭā ‘Allāh – 06-04-2014*, <https://www.youtube.com/watch?v=rs01S12YT7o> [dostęp: 22.07.2018].

porad duchowych, produkcji oraz rozprowadzania różnych utensyliów i dewocjonaliów, strażnice czystości wiary. A z racji tego, iż to Ziemia Święta, równa się to odcięciu od pewnego źródła przychodów płynącego od pielgrzymów z całego świata.

Po piątę, grecka hierarchia ma dobre relacje z Izraelem – co jest wbrew interesowi prawosławnych Palestyńczyków – a nawet sprzedaje lub oddaje w dzierżawę władzom izraelskim ziemie należące do Cerkwi⁹¹. To spotyka się z oburzeniem ze strony palestyńskich wiernych, którzy czasem na Boskiej Liturgii w trakcie wspomniania patriarchy Teofila krzyczą *ḡayr mustahiqq* („niegodzien”), a także tworzą memy internetowe przedstawiającego go jako Judasza Iskariotę⁹².

Podsumowanie

Prawosławni Palestyńczycy wydają się być „otoczeni” przez nieprzychylnie frakcje z różnych stron. W swojej Cerkwi są dyskryminowani; upatruje się w nich zarabizowanych Greków lub też tych, którzy ulegli palestyńskiemu nacjonalizmowi. Wydaje się także, że liczba arabskich biskupów pozostanie mniejsza od trzech, gdyż tylu dostojników jest niezbędnych do otrzymania i zachowania autokefalii oraz wyświęcenia nowego biskupa; po osiągnięciu tej liczby Arabowie mogliby się zacząć domagać autonomii lub autokefalii dla siebie. Można to wnioskować na podstawie dużego poparcia manifestacji i podpisów na listach protestacyjnych do greckiej hierarchii wśród arabskiego duchowieństwa i świeckich⁹³. Obecna sytuacja w Patriarchacie Jerozolimskim może doprowadzić do schizmy na jego łonie, co byłoby niekorzystne dla całej Cerkwi prawosławnej i niebezpieczne dla zachowania w dobrym stanie ważnych miejsc dla chrześcijan w Ziemi Świętej oraz duchowej obsługi pielgrzymów. Jako że prawosławni Arabowie z Patriarchatu Antiocheńskiego przez spór o jedną parafię w Katarze zerwali jedność sakramentalną z Patriarchatem Jerozolimskim w 2014 roku⁹⁴, taki scenariusz jest tym bardziej prawdopodobny.

⁹¹ R. al-Jabary, op.cit.

⁹² <https://www.facebook.com/PalestinianChristians/posts/1908687772493532> [dostęp: 23.07.2018].

⁹³ *Archimandrite Christophoros to al-Safir...*, op.cit.

⁹⁴ A. Ḥannā, op.cit.

W relacjach ze pomiędzy muzułmańskimi i prawosławnymi Palestyńczykami zdarzają się napięcia na tle religijnym. Może to poskutkować osłabieniem jedności narodu palestyńskiego w sytuacji konieczności oporu przeciwko izraelskiemu okupantowi. Ewentualny rozłam miałby wymiar bardziej symboliczny, jednak byłby istotny ze względu na wizerunek polityczny i dążenia do zachowania tożsamości ponad podziałami religijnymi.

Arcybiskup Teodozjusz, jeden z duchowych przywódców prawosławnych Palestyńczyków, zapowiada, iż jego wierni się nie poddadzą: „Nie porzucimy naszej chrześcijańskiej kultury i nie zrezygnujemy z naszej arabskiej palestyńskiej tożsamości pod żadnym szantażem czy presją, niezależnie, która strona by ich nie wywierała”⁹⁵. Jednak zarysowane w artykule trudne położenie prawosławnych Palestyńczyków może przynieść kolejne fale ich emigracji. To uczyniłoby Palestynę państwem w zasadzie jednej religii, co faktycznie mogłoby kwestię palestyńską sprowadzić do konfliktu muzułmańsko-żydowskiego.

Bibliografia

- Abdul Rahman M., *The Invisible Influence of the Palestinian Christians*, <https://www.arabamerica.com/81739-2/>.
- Al-Ġarwī I., *Tārīḥ al-qadiyya al-urtūduksiyya fī Falasṭīn*, <https://almo-utran.com/2011/04/1247>.
- Al-Jabary R., *The Orthodox of Jordan and Palestine... Prisoners of the Balance of Power*, <https://araborthodoxy.blogspot.com/2014/10/as-safir-on- plight-of-orthodox-in.html>.
- Dawūd Ya'qūb U., *Halīl as-Sakākīnī (1878–1953)*, <http://alqudslana.com/index.php?action=article&id=2761>.
- Fu'ād Abū Zar M., *Al-'Aqā'id an-naṣrāniyya al-muḥkiyya fī āl-amṭāl aš-ša'abiyya al-filasṭīniyya* [w] „At-Tārīḥ aš-šafawī al-wāqī' wa-āt-ṭmūḥ”, Gāza, 2006.
- Greco E., *Gaza's Christians And Their Struggle To Survive*, <http://www.eurasiareview.com/21072012-gazas-christians-and-their-struggle-to-survive-oped/>.

⁹⁵ Ibidem.

- Ḥannā 'Aṭā Ḥallāh, *Māḍā ba'd tahdīd Dā'iṣ li-l-masīḥiyyīn al-filistīniyyīn?*, http://www.almayadeen.net/episodes/743803/_.
- Heller J., "Price tag" graffiti daubed on Jerusalem monastery, <https://www.reuters.com/article/us-israel-monastery/price-tag-graffiti-daubed-on-jerusalem-monastery-idUSTRE8160HU20120207>.
- Ḥūrī I., *Al-Lu'ba al-'āramiyya*, <http://www.alquds.co.uk/?p=225040>.
- Ḥūrī M., *A Plea for Peace in Gaza from an Orthodox Christian in Palestine*, <http://www.pravmir.com/plea-peace-gaza-orthodox-christian-palestine/#ixzz39Fa5G9H5>.
- Karaman Munayyer H., *Embroidery as a Source of Palestinian Identity*, <https://bethlehemmuseum.com/embroidery-as-a-source-of-palestinian-identity/>.
- Mihailova N., *Imperial Orthodox Palestinian Society raising funds for humanitarian aid for Gaza*, <http://www.pravmir.com/imperial-orthodox-palestinian-society-raising-funds-humanitarian-aid-gaza/#ixzz3AMMOWedW>.
- Faith under occupation. The Plight of Indigenous Christians in the Holy Land*, red. Nseir Michel, Quintero Manuel, Nunu Pauline, Muaddi Nader, Daher Yusef, [b.m.w.] 2012.
- Odgaard L., *Palestinian Christians Face*, <http://theorthodoxchurch.info/blog/news/palestinian-christians-face/>.
- Molina P., *Por qué Chile es el país con más palestinos fuera del mundo árabe e Israel*, https://www.bbc.com/mundo/noticias/2014/08/140813_chile_palestinos_comunidad_jp.
- Rekhess E. (red.), *Arab Christians in Israel*, s. 1–4, <http://iataskforce.org/sites/default/files/resource/resource-266.pdf>.
- Rosiak D., *Ziarno i krew. Podróż śladami bliskowschodnich chrześcijan*, Wołowiec 2015.
- Shehadeh Raja, *Holy Fire Saturday – Ramallah 2012*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=413726965322961.
- AḠrās al-mašriq – aršmandrit Hrīstūfūrus 'Aṭā Ḥallāh – 06-04-2014*, <https://www.youtube.com/watch?v=rs01S12YT7o>.
- AḠrās al-mašriq 01-06-2014*, <https://www.youtube.com/watch?v=L0e-wZBQZhtI>.

- Aḥawīyyat al-Qabr al-Muqaddas*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- Al-Ġam'iyya al-Hayriyya al-Urtūduksiyya fī Yāfā*, <https://www.facebook.com/>.
- Al-Luġa aṭ-ṭaqisiyya*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- Al-Madrasa al-Baṭriyarkiyya Ṣihyawn*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- Al-Maġma' al-Muqaddas*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- An-Nādī al-Urtūduksi al-'Arabī ar-Riyādī – Bayt Ġālā*, <https://www.facebook.com/orthodoxbj.club/>.
- Archimandrite Christophoros to al-Safir: Our Goal is to Set the Church's Path Aright*, <https://araborthodoxy.blogspot.com/2014/12/al-safir-interviews-archimandrite.html>.
- As-Sīra aḍ-dātiya li-Ṣāhib al-Ġibṭa baṭriyark al-madīna al-muqaddasa wa-sā'ir Filasṭīn kīriyūs kīriyūs Tiyūfīlūs at-tālīt*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- Aṭ-Ṭawā'if an-nāṭīqa bi-āl-luġa ar-rūsiyya*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- Dr. George Habash 1925–2008*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=356205864408405.
- El Patriarcado de Antioquia, Los Arabes y La Iglesia Ortodoxa en Chile*, <http://www.chileortodoxo.cl/arqui.html>.
- Episcopal ordination of archbishop-elect Christophoros of Kyriakoupolis*, <http://en.jerusalem-patriarchate.info/blog/2018/05/19/episcopal-ordination-of-archbishop-elect-christophoros-of-kyriakoupolis/>.
- Father Gabriel Naddaf: Why All Christians Must Support Israel*, <https://www.youtube.com/watch?v=GkLeCmTPLtM>.
- Ġam'iyyat Ḥāmilāt aṭ-Ṭīb al-Urtūduksiyya*, <https://www.facebook.com/>.
- Gaza Christians Fear the End of Their Tiny Community*, <https://www.haaretz.com/gaza-christians-fear-for-their-kind-1.5271045>.
- Haniyeh lauds Christian MP at Gaza funeral*, <http://www.maannews.com/Content.aspx?id=533094>.
- Holy Land: The Arab Christian revolt against the Orthodox Patriarch*, <http://www.lastampa.it/2014/07/30/vaticaninsider/holy-land-the-arab-christian-revolt-against-the-orthodox-patriarch-PzKyGnA-e25VF3cqFIwI0xN/pagina.html>.

- <http://jerusalem-patriarchate.info/>.
- <http://lightchrist.org/bulletins.html>.
- <https://www.facebook.com/CUFP12/photos/a.160251390661132.34215.159044324115172/160251797327758/?type=3&theater>.
- <https://www.facebook.com/groups/1402143939835205/permalink/1622691084447155/>.
- <https://www.facebook.com/PalestinianChristians/photos/a.153128301382830.28813.153125724716421/218291411533185/?type=3&theater>.
- <https://www.facebook.com/PalestinianChristians/photos/a.650976881597967.1073741827.153125724716421/702010339827954/?type=3&theater>.
- <https://www.facebook.com/PalestinianChristians/posts/1908687772493532>.
- <https://www.youtube.com/user/RomiosiniTV/videos>.
- Kiṣāfat ar-rūm ša'la aṣrār – Al-Maġmū'a al-Kašīfa al-Uṛṭūduksiyya al-'Arabiyya al-BaytĠāliyya*, <https://www.youtube.com/watch?v=zhfag6Gor2M>.
- Maṭrāniyyāt al-muqaddasa*, <http://ar.jerusalem-patriarchate.info/>.
- Palestinian Central Bureau of Statistics (PCBS) and National Population Committee, The International Population Day 11/07/2017*, Ramallah, 2017.
- Palestinian Christians protest controversial barrier in the WB*, <https://www.youtube.com/watch?v=QKTEMNFNcyk>.
- Palestinian Christians rally for free & independent Palestine*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=281460591882933.
- Ramzi Shahin, the Christian martyr*, https://www.facebook.com/pg/PalestinianChristians/photos/?tab=album&album_id=487340857961571.
- Statement of the Arab Orthodox Clergy of Jerusalem on Reforming the Patriarchate*, <https://araborthodoxy.blogspot.com/2014/07/statement-of-arab-orthodox-clergy-of.html>.
- The Arab Orthodox Union Club Scout Group – Jerusalem*, <https://www.facebook.com/pg/The-Arab-Orthodox-Union-Club-Scout-Group-Jerusalem-1410108395904850>.
- The ordination to archbishop of archbishop-elect Aristovoulos of Madaba*,

<http://en.jerusalem-patriarchate.info/blog/2018/05/20/the-ordination-to-archbishop-of-archbishop-elect-aristovoulos-of-madaba/>.

The Patriarchal School of Sion, <http://en.jerusalem-patriarchate.info/patriarchate-2/the-patriarchal-school-of-sion/>.

We are Palestinians. We are Christians, too!, <https://www.youtube.com/watch?v=ORqtoEGCMUA>.

Orthodox Palestinians – between Muslims, Jews and Greeks

Summary

Palestinians are not a homogeneous group. One of the minority groups are Christians, the majority of whom is Orthodox. Although relatively few have stayed in their homeland, they still play an important role there. The Orthodox Palestinians have a strong feeling of identity, both ethnically, as Arabs, and religiously as Orthodox Christians. They face problems in three main domains. First, they are exposed to the same forms of discrimination from the Israeli regime as the rest of Palestinians – they are deprived of the opportunity to create and be part of their own, fully independent state. Second, they are a minority living among the Sunni majority nation. Thirdly, despite being a majority in their Church – Orthodox Patriarchate of Jerusalem – they are under Greek domination in various areas. All these factors render the situation of Orthodox Palestinians very complex. The aim of this article is to show this situation and its potential influence on the Palestinian question and the Orthodox Church issues.

Keywords: Palestine, Israel, Orthodox Church, minorities, Jerusalem, conflict

Православные палестинцы – среди мусульман, евреев и греков

Резюме

Палестинцы не представляют собой однородной группы. Одну из подгрупп составляют христиане, также разделенные, причем большинство из них это православные. Несмотря на то, что на данный момент православных на родине осталось совсем немного, они по-прежнему играют немаловажную роль. Для них характерно очень сильное чувство идентичности – как этнической, так и религиозной. При этом они постоянно вынуждены преодолевать проблемы разного рода. Во-первых, со стороны Израиля они

подвержены тем же формам дискриминации, что и прочие палестинцы, они лишены возможности создать полностью независимое государство и быть его частью. Во вторых, внутри собственного народа, они являются религиозным меньшинством по отношению к суннитскому большинству. В третьих, являясь большинством в своей родной Церкви – православном Иерусалимском Патриархате, в то же время на разных полях они подвержены греческому доминированию. Все это делает ситуацию православных палестинцев чрезвычайно сложной. Целью данной статьи является представление современного положения православных палестинцев и его потенциального воздействия на палестинский вопрос и вопросы, связанные с церковью.

Ключевые слова: Палестина, Израиль, православие, меньшинства, Иерусалим, конфликт

mgr Dominika Kovačević
Katedra Arabistyki i Islamistyki
Uniwersytet Warszawski
Krakowskie Przedmieście 26/28
00-927 Warszawa
e-mail: domkov@wp.pl